

időszaka. És a fegyverek között nemcsak a múzások, hanem rendszerint a jog is hallgat. Ez óriási megrázkódtatás lehetett egy olyan törvénytisztelő ember számára mint Dósa Elek. Így az emlékiratát is tartalmazó, érdekes kötetet e szempont figyelembevételével célszerű a kezünkbe venni.

Kemény Krisztián

CSIBI NORBERT – VÉRTESI LÁZÁR (SZERK.)

A VILÁGHÁBORÚ KÁLVÁRIÁJÁT JÁRVA. A PÉCSI EGYHÁZMEGYE ÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ

(Seria historiae Diocesis Quinqueecclesienis XIII., Pécs, 2016. 672 o. ISBN 978 615 5579 10 3)

Az első világháború centenáriuma alkalmából készült számos történeti kiadvány a Pécsi Egyházmegye 1914–1918 közötti történetéről szóló forráskiadvánnyal bővült.

A kötetet Bánkuti Gábor előszava vezeti be, majd a szerkesztők alapos, 30 oldalt kitevő bevezetőjét olvashatjuk. Ennek révén megismerhetjük az első világháború hazai egyházpolitikai hátterét, a világegés következményeit és a Pécsi Egyházmegye 1914–1918 közötti történetének főbb jellemzőit. A forráskötet lényegében elsőként tesz arra kísérletet, hogy bemutassa egy magyarországi katolikus egyházmegye első világháború alatti történetét. Méltányolandó és sikerrel végrehajtott szándéka volt a szerkesztőknek, hogy az egyházmegye történetéről alulnézeti perspektívát érvényesítsenek, vagyis ne pusztán a központi adminisztráció és a püspökök életrajzai alkossák a kötet anyagát. Alapos munkát végeztek a rendelkezésre álló szekunder irodalom összefoglalásakor – a recenzens egyedül Stencinger Norbertnek a Magyar Királyi Honvédség tábori lelkészeiről, valamint azok első világháborús szolgálatáról írott disszertációját hiányolja.

A könyv hat fejezetre tagolódik. Az első részben Zichy Gyula pécsi püspök világháborús körleveleiből készített válogatást olvashatunk; 66 episztula tartalmát ismerhetjük meg. A Zichy Gyula által jegyzett szövegek jól illusztrálják a háború hátországának légkörét és mindennapjait. Különösen tanulságos például a püspök 1914. november 8-án kiadott körlevele, amely a hadikölcsön-jegyzésre buzdítja az egyházmegye híveit, mivel „nem ajándékról van... szó, hanem mozgatható tőkéink olyan gyümölcsöztető elhelyezéséről, amely, míg egyfelől nemzetünk létét van hivatva megmenteni, addig másfelől nagyobb kamatot biztosít, mint amilyent bármely pénzintézet nyújthat.” (65. o.) A körlevelek jól mutatják be azt a folyamatot, amely során – az egyházhoz hasonlóan – maga Zichy Gyula is igyekezett összeilleszteni a háború körülményeit a teológiai alapelvekkel. 1916 nagybőjtjének kezdetén például a Monarchia békebontását ekképp magyarázta: „...Vegyétek szemügyre, honnét támadt ez a világegés, ez a minden képzeletet messze túlszárnyaló rémes katasztrófa. A vétkes irigység két évvel ezelőtti gyilkosságra tüzelt egy egész nemzetet, déli szomszédunkat.” (89. o.) Zichy körleveleiből is jól kirajzolódik az egész tanulmánykötet egyik legnagyobb tanulsága, hogy a Magyar Katolikus Egyház 1916 tavaszára belefáradt a háborúba, hogy aztán IV. Károly év végi koronázása, valamint az új király közismert békeszeretete adjon egy utolsó reményt a vérontás mielőbbi befejezésére. Természetesen olvashatunk a világháború legismertebb egyházi vonatkozású eseményéről, vagyis a harangok összeírásáról, begyűjtéséről is.

A második fejezet a Pécsi Püspöki Papnevelő Intézet történetére vonatkozó feljegyzésekből és prefektusi jegyzőkönyveiből készült válogatást tartalmaz, amely elsősorban arra a kérdéskörre szolgáltat adatokat, hogy miként alakult a papnövendékek sorsa a frontszolgálatban, illetve, hogy milyen mentesítések, könnyítések voltak lehetségesek számukra. Előfordult olyan eset is, amikor hadbíróság kért adatot az egyházmegyétől olyan tábori lelkészről, akit izgatás, valamint a Monarchia rendszerének bírálata miatt fogtak perbe.

A harmadik rész a pécsi püspöki szeminárium a *Hangok hazulról* című időszaki kiadványából tartalmaz részleteket, mely révén szemtanúi beszámolókat olvashatunk a háborúból. Különösen megrázó például Egri László papnövendék sorsa, amit végigkövethetünk frontra kerülésétől egészen a hősi haláláról szóló jelentésig.

A negyedik fejezet az egyházmegye plébániáinak *Historia Domusait* tartalmazza a világháború időszakából. Megítélésem szerint ez a rész a legizgalmasabb a kötetben: mivel a helyi papság sok esetben meglehetősen kendőzetlenül – egyben nem a legkonvencionálisabb módon – számol be a háború fejleményeiről. Például a bolyi plébános ekként összegzi a viharos 1916-os esztendőt: „Az oroszok új nagy offenzívát kezdettek Bukovina oldalától annyira, hogy a mi vezéreink gondatlansága miatt az ellenség már újra betört az országba. Rengeteg veszteségeink voltak, elveszett vagy 3 százezer emberünk, java-részt magyar vitézeink, mert a rühes cseh csorda itt is... produkált. Ezen baj nem volt elegendő, augusztus vége felé a talján pimasznak pajtása akadt, a medvetáncoltató Román ellenünk jött.” (249. o.) Göröcsöny plébánosa, amikor számba vette a központi hatalmak, valamint az antant táborát, joggal állapította meg: „Alaposan benne vagyunk a háborúban, van ellenségünk elég!” (266. o.) Hőgyész plébánosa a harang elvitele kapcsán ragadtatta magát antiszemita megjegyzésre: „A zsidó katona, kit a székesfehérvári parancsnok a munkával megbízott, képes lett volna még mise előtt és alatt leszedetni a harangokat a toronyból.” (275. o.) Hosszúhetényben ezeket a sorokat vetették papírra 1918-ban: „Elmondhatjuk, hogy a háború negyedik évében templomba csak azok járnak, akik mindig buzgó katolikus családok voltak, és akiket a demokrata ateista sajtó nem tudott hitében megingatni.” (274. o.) A Magyar Katolikus Egyház társadalmi szerepéből következően a plébánia-történetekben különösen fontos szerepet játszott a szarajevói merénylet, I. Ferenc József halála, majd IV. Károly koronázása, végül az 1918 őszi változások, és különösen a királyság, mint államforma pusztulása.

Az ötödik rész a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány-Egyesületének kérdőívét, valamint a hosszúhetényi plébánia első világháborús történetét vázolja. Hosszúhetény esetében e forrásbázis alapján nem igazolható az a nézet, amely szerint a háború kitörését kísérő lelkesedés elsősorban a városok lakosságát jellemezte; a baranyai falu esetében inkább életkori és szociológiai bontás figyelhető meg. „Csak az idősebbek aggódtak és szomorkodtak, a szülők és hitvesek pedig folyton sírtak.” (489. o.) Szintén nagyon érdekes beszámoló olvasható a háború alatti időjárásról, amely megerősíti, hogy többszöri aszály sújtotta a földeket és igen gyenge volt a terméshozam.

Az utolsó egységben a szerkesztők a *Dunántúl* című katolikus napilap számaiból tesznek közzé válogatást a Nagy Háború időszakából. Mint minden sajtóforrás esetében, itt is külön érték, hogy az adott időpontban láthatunk rá a háború mindennapjaira. Jól példázza ezt a lap 1918. november 1-jei cikke, amely így fogalmaz: „A háború óta a halottak száma nagyon elszaporodott. Az ötödik mindenszentek napja azonban örvendetes hírrel köszönt ránk. Megjött a délnyugati fronton bekövetkezett fegyvernyugvás híre.” (648. o.) A hábo-

rút elszenvedő lakosság számára az akkor örvendetes hír hamar sokkal szomorúbbá vált, különösen a szerb megszállás idején...

Végezetül egy-két kritikai megjegyzés. Néhány esetben nem került javításra, illetve jegyzetelésre az eredeti forrásszövegben szereplő téves fogalomhasználat, vagy tévesztés például „Károly-csoport kereszt” (407. o.) helyett Károly-csapatkereszt. Az egyik plébános Premysl ír Przemysl helyett (247. o.) Montenegró nem 1915-ben, hanem 1916-ban tette le a fegyvert (249. o.) Az olaszok a hatodik, nem pedig a kilencedik isonzói csatában foglalták el Görzöt, Cadorna csak vezérkari főnök, nem pedig főparancsnok volt. (354. o.) A bevezetőben tévesen állítják a szerkesztők, hogy IV. Károlyt 1917. november 18-án az Isonzóból kellett kimenteni (25. o.) – ekkorra a front már jóval eltávolodott a folyótól a caporettoi áttörés következményeként, és az ifjú monarchát a Torrente di Torre nevű, időszakos patakban érte el kis híján a végzet. Összegezve: egy kifejezetten első világháborúra specializálódott hadtörténész sok korabeli pontatlanságot feltárhatott volna a jegyzetekben, továbbá megmagyarázhatott volna sok körülményt, amely önmagából a forrásból nem tűnhet fel az olvasónak.

Néhol a latin fordítások sem kellőképpen precízek, például „Christus factus est pro nobis, obediens; usque ad mortem, mortem autem crucis” esetében nem pontos a „Megalázta magát és engedelmeskedett a halálig, mégpedig a kereszthalálig” (165. o.) fordítás: a szerkesztőket valószínűleg az tévesztette meg, hogy a fronton katonaként szolgáló kispap nem magát a bibliai helyet idézte, hanem az annak felhasználásával készített imádságot. Néhány esetben nem megfelelő igeidőt találunk a magyar fordításokban, például „Panem petierunt parvuli, et non erat, qui frangeret eis” fordításaként „Kenyeret kérnek, de nincs, aki megtörje nekik” olvasható. (205. o.) A „pro eligendo summo Pontifice” formulára is pontosabb lett volna a megválasztandó pápáért fordítás, a leendő pápáért helyett. (265. o.) Jó példa továbbá a „Deus, qui conteris bella” (263. o.) esete, itt megint a bibliai hely alapján készült katolikus collecta szövegét idézi a forrás, ezért „a te, az Úr döntöd el a háborúk sorsát” fordítás nem kellően precíz.

A szerkesztők egyes esetekben nem oldották fel a korabeli rövidítéseket, mint például: az „Einj. Fr. F.J.B.” (173. o.), esetében egyévi önkéntesre, illetve tábori vadászászlóaljra. A recensens megítélése alapján a korszak Piusz pápai egységesen – magyar alakban – lenének írandók, mivel a többi névalak esetében is ezt alkalmazták a szerkesztők (például Leó, Benedek), és erre általuk is van példa, X. Piusz. (36. o.) Szerencsés lett volna, ha a kötet személynévmutatóval is rendelkezne a helynévmutató mellett – ezt a hiányt csak részben pótolja a könyv végén olvasható plébánosi lista.

Mindent egybevetve azonban a jól felépített és igényesen szerkesztett forrásgyűjteményt haszonnal forgathatják a háború története iránt érdeklődők, és csak remélhető, hogy a Nagy Háború magyarországi egyháztörténetének kutatása is fellendül a kötet révén. Érdemes lenne ezt az átfogó, igényes munkát az 1921-ig kiterjeszteni, hiszen az egyházmegye számára az első világháború lényegében csak három évvel a padovai fegyverszünet után érhetett véget.

Ligeti Dávid